

educational, auto psychological are highlighted. The personality and legal qualities of a teacher as a subject of legal education are defined.

Keywords: teacher, teaching activity, legal competence, professional competence, higher educational institution.

Стаття надійшла до редакції 11.11.2014 р.

Статтю прийнято до друку 15.11.2014 р.

Рецензент: д.п.н., проф. Шеремет М.К.

УДК 159:922

ВИВЧЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАХИСТУ ТА КОПІНГ-СТРАТЕГІЙ У ПІДЛІТКІВ З РОЗУМОВОЮ ВІДСТАЛІСТЮ

Дем'яненко Б.Т.

кандидат медичних наук, доцент,

Гуріна Ю.В.

В теперішній час більшість дослідників розглядають механізми психологічного захисту в якості процесів інтропсихічної адаптації особистості за рахунок підсвідомої переробки інформації, що надходить [1, с.149-156] [3, с.65-69] [5, с.18-21]. Своїм походженням термін «психологічний захист» зобов'язаний З. Фрейду і був найпершим вираженням динамічної позиції психоаналітичної теорії. Вперше цей термін з'явився у 1894 р. в роботі З. Фрейда «Захисні нейропсихози» і був використаний для опису боротьби «Я» проти хворобливих або нестерпних думок і афектів. З. Фрейд вважав, що в ранньому віці Его дитини відносно слабке, щоб протистояти сильним агресивним та сексуальним імпульсам Ід. Для того щоб справлятися з джерелами тривоги, Его формує захисні механізми. Пізніше головним джерелом тривоги стає страх перед Супер-его. Основним механізмом психологічного захисту З. Фрейд вважав витіснення. Подальший розвиток концепції механізмів психологічного захисту пов'язаний з ім'ям Вільгельма Райха – учня З. Фрейда. В. Райх вважав, що механізми захисту діють на двох рівнях: 1) психологічному та формують особливості характеру (характерологічний панцир за В. Райхом) та 2) тілесному, що формує м'язовий панцир. Роботи В. Райха сприяли розвитку психосоматичного напрямку в медицині та тілесно-орієнтованої терапії [2, с. 281-282].

Розширення уявлень про психологічний захист пов'язано з ім'ям доньки З. Фрейда – Анни Фрейд. Її погляди принципово не відрізнялися від поглядів З. Фрейда останніх років його творчості. А. Фрейд виділила 15 варіантів механізмів психологічного захисту, а також розробила критерії класифікації механізмів психологічного захисту, такі як: локалізація загрози «Я», час утворення в онтогенезі, ступінь конструктивності. Вона до кінця розвинула ідею З. Фрейда про зв'язок між окремими способами захисту та відповідними неврозами, визначила роль захисних механізмів в нормі і патології індивідуального розвитку. І, нарешті, А. Фрейд дала першу розгорнуту дефініцію захисних механізмів: «Захисні механізми – це діяльність «Я», яка починається, коли «Я» схильне до надмірної активності спонукань або відповідних їм афектів, які становлять для неї небезпеку. Вони функціонують автоматично, не погодившись із свідомістю» [2, с. 281-282].

Г.С. Салліван виділив поняття динамізму – конкретні зразки поведінки, що характеризують людину протягом всього її життя – приблизно те саме, що особливості або характерні риси. Він розділив динамізми на два основні класи: перший, що пов'язаний із специфічними ділянками тіла, та другий, що відноситься до напружень та складається з трьох категорій: узгоджувальні, ізолюючі та роз-узгоджувальні. Роз-узгоджувальні динамізми включають всі деструктивні зразки поведінки, ізолюючі включають зразки поведінки, які не стосуються міжособистостних відносин а узгоджувальні – це корисні зразки поведінки, такі як близькість та «Я» система.

Теорія копінг-стратегій набула подальшого розвитку у працях когнітивно-поведінкових психотерапевтів (Л. Мерфі, Р. Лазарус, С. Фолькман, Е. Хайм, А. Еліс, А. Бек). А. Бек вважав, що емоційні та поведінкові проблеми є наслідком когнітивних помилок та неадекватних копінг-стратегій. Гармонізація психічного життя, згідно теорії А. Бека, передбачає формування раціональних установок та адекватних копінг-стратегій.

Для раціональних установок характерна вторинна обробка інформації, яка є ефективною та реалістичною. Адекватне функціонування психічної діяльності передбачає, що більш високі рівні когнітивної обробки інформації виправляють первинні дефекти мислення та здійснюють перевірку реальності. Такий підхід знайшов відображення у працях В.М. Синьова, зокрема в його дисертації «Коррекция интеллектуальных нарушений у учащихся вспомогательной школы» (1988), де були зроблені теоретичні узагальнення педагогічних закономірностей і виділені принципи корекції інтелектуальних порушень у дітей.

Наші дослідження формування копінг-стратегій пов'язане з формуванням позитивних субособистостей. У підлітковому віці формуються три основні позитивні субособистості: Вольова, Раціональна і Цілісна – що відповідає наступним копінг-стратегіям: конструктивна активність, проблемний аналіз, оптимізм. Ми виділяємо

два рівні копінг-стратегій: (1) соціодинамічний, який відповідає двадцяти шести копінг-стратегіям Хайма (когнітивні, емоційні, поведінкові); (2) екзистенційний (віра, надія, любов).

Аналіз літературних джерел що до проблеми формування психологічного захисту особистості та копінг-стратегій дозволяє зробити висновок, що в цей час існує невелика кількість вдалих спроб інтеграції значної частини теоретичного та емпіричного знання про захисні механізми та копінг в єдину концепцію. Однією з них, найбільш релевантною завданню нашого дослідження, є «Структурна теорія захистів Его», розроблена доктором психології, професором Робертом Плутчиком зі співавторами в 1979 році [3, с.70-71]. Метод, використаний при її створенні, включає ряд теоретичних постулатів і емпіричних процедур. У ньому є спроба інтегрувати психоаналітичне розуміння природи захисних механізмів із психометричними техніками розробки тестів. Крім того, він увібрав у себе багато чого зі структурних моделей емоцій і діагнозів з метою забезпечення багатозначного контексту. Системність і універсальність теоретичної моделі обґрунтовують нашу спробу винести її за рамки інтрапсихічної сфери життєдіяльності суб'єкта й застосувати для рішення деяких проблем вікової та медичної психології. При розробці первісної моделі було виявлено, що по-перше, з того, що захисні механізми співвідносяться з афективними станами й діагнозами. Наприклад, зв'язок між захисним механізмом заміщення й клінічним станом гніву або агресії проходить через всю соціально-психологічну літературу по пасивно-агресивній поведінці. Мається на увазі, що особистості із сильно вираженими рисами характеру (акцентуаціями), імовірно, мають тенденцію користуватися певними механізмами захисту як засобами подолання різних життєвих проблем. Ця модель припускає, що існують деякі явні протилежності серед захисних механізмів та розвитку стратегій подолання кризових ситуацій. Конкретно відзначаються біполярність придушення й заміщення, реактивного утворення й компенсації, проєкції й заперечення, інтелектуалізації й регресії.

Правомірність цих положень переконливо доводиться підсумковими результатами багатьох емпіричних досліджень і психометричних процедур. Було виділено 8 захисних механізмів, що становлять сферу психологічного захисту. З них же були синтезовані загальні визначення кожного механізму. Кожне визначення використовується для позначення універсального змісту кожного захисту. Було доведено, що специфічні захисти утворюються для подолання специфічних емоцій; для цього використовують вісім основних захисних механізмів; певні типи особистісних діагнозів мають у своїй основі характерні захисні стилі; а також визначаються вибором продуктивних та не продуктивних копінгів. Продуктивний копінг зазвичай має позитивні наслідки як для особистості так і для сімейного функціонування: дозвіл проблеми, важкій ситуації, зниження рівня напруги, тривоги, дискомфорту, душевний підйом і радість подолання. Якщо ситуація не може бути вирішена прямо і в короткий термін, виникають нова оцінка ситуації і нова оцінка себе в ситуації, в основі яких лежить зміна ставлення членів сім'ї до проблеми, позитивне тлумачення того, що відбувається («могло б бути і гірше», «це урок усім нам, надалі будемо розумнішими»). Важливо відзначити, що при цьому не знижується мотивація досягнення, зберігаються реалістичний підхід до оцінки події та здатність особистості мобілізувати сили.

Непродуктивний копінг пов'язаний з переважанням емоційних реакцій на ситуацію, своєрідним «застряганням» на них і проявляється у вигляді занурення в переживання, самозвинувачення, звинуваченні один одного, залученні інших в свій непродуктивний стан. Уникання як стиль подолання також може бути непродуктивним.

Ефективність копіngu проявляється у тривалості позитивних наслідків. Вони можуть бути або короткочасними: зазвичай їх вимірюють у психофізіологічних і афектних показниках, по тому, наскільки швидко люди повертаються до рівня дострессової активності; або довготривалими, що роблять вплив на психологічне благополуччя особистості, поліпшення її соціального функціонування (зазвичай їх важко врахувати).

Це дозволяє розкрити психологічну сутність процесу організації захисту в онтогенезі як конфлікту між первинною емоцією (сполученням емоцій) і емоцією страху (його соціалізованих форм). З огляду на те, що розвиток особистості має свої особливості, а при його порушенні виявляються межові варіанти розвитку характеру – акцентуації, важливим є дослідити взаємозв'язок між проявами тих чи інших механізмів психологічного захисту та подолання складних життєвих проблем у підлітків з акцентуаціями характеру (з нормальним рівнем інтелектуального розвитку та розумово відсталими), враховуючи прояви агресивної поведінки та стилі сімейного виховання. Нами було досліджено 15 підлітків з легкою розумовою відсталістю, 13-14 років, з них 7 хлопців та 8 дівчаток. Контрольну групу склали 15 підлітків загальноосвітньої школи того ж віку, 6 хлопців та 9 дівчаток. Результати дослідження наступні: підлітки з розумовою відсталістю мають:

- тривожний тип акцентуації характеру(53,3%) частіше використовують такі механізми психологічного захисту як витіснення (33,4%), що може втілитися надалі іпохондричних проявах. Такі підлітки відіграють у групі роль «невинного» та обирають не продуктивні варіанти подолання труднощів, проявляють невпевненість в собі, замкненість, обережність, напруження, та схильні до прояву не прямої вербальної агресії (16,5%). Даний варіант розвитку відповідає такому стилю сімейного виховання як домінуюча гіперпротекція.

- застрягаючий тип акцентуацій (27%) - тут частіше використовуються проєкція (33,3%) та компенсація (

53,3%) що в свою чергу призводить до, проявів параноїдальних симптомів, та відігрівання в групі ролі «перевіряючого», такі підлітки обережні, замкнені, мають низький контроль та постійно напружені, через це частіше вдаються до не продуктивних копінгів та проявляють високий рівень прямої вербальної агресії (38,3%). Даний тип частіше зустрічається в сім'ях з емоційним відторгненням та гіпоопікою.

- збудливий тип (26,6), при якому домінує такий механізм захисту як заміщення (49%), проявляється надалі у вираженій агресивності як прямій вербальній (38,3%) так і прямій фізичній (44%), у групі такий підліток відіграє роль «шукача винного», тривожний, напружений, має низький контроль та частіше вдається до відносно продуктивних стратегій подолання труднощів (66,6%). Зазвичай стиль сімейного виховання відбувається за типом гіпопротекції (70%) та емоційного відторгнення (20%).

- педантичний тип акцентуації (26,6%) при якому домінує такий механізм захисту як регресія (46,7%) та заперечення (53,3%) що проявляється у нав'язливості, у групі такий підліток відіграє роль «філософа», копінг механізми частіше використовуються відносно продуктивні та не продуктивні (47%) вони не впевнені в собі, обережні, мають низький контроль, тривожні та напружені, проявляють вербальну пряму агресію. Частіше зростають у сім'ях де превалюють домінуюча гіперпротекція та завищені моральні вимоги (20%).

В свою чергу дослідженні типів акцентуації підлітків із загальноосвітньої школи показало, що найбільший відсоток опитувальних має прояви тривожного (46,6%) та збудливого типу (26,6%) (про які вже йшлося в роботі), та:

- дистимічний тип акцентуації (13,3%), при якому домінують такі механізми психологічного захисту як компенсація (46%) та інтелектуалізація (20%), що призводить до розвитку депресивності, вони зазвичай обережні, чутливі, сумлінні, стратегії подолання труднощів обирають частіше продуктивні (40%) та відносно продуктивні (53,3%), схильні до проявів не прямої вербальної агресії (22,2%) та виховуються в родині де завищені моральні вимоги (22,2%) та переважає домінуюча гіперпротекція (11,1%).

- Екзальтований тип акцентуації (13,3%), тут переважають такі механізми як, раціоналізація (34%) та проєкція (66%), що призводить до такої діагностичної концепції як, маніакальність, у групі такий підліток відіграє роль «пуританіна», збудливий, чутливий, обережний, проявляє вербальну не пряму (22,2%) та фізичну не пряму агресію (28,5%), використовує відносно продуктивні стратегії подолання труднощів (53,3%) та виховується в родині де переважає гіпопротекція (33,3%).

В ході нашого емпіричного дослідження було виявлено, що формування негативних механізмів психологічного захисту та не адаптивних копінг-стратегій тісно пов'язане з типом акцентуації характеру що призводить до порушення емоційно-вольової сфери, а саме прояву агресивної поведінки у підлітків з розумовою відсталістю. А також прослідкували вплив стилів сімейного виховання на формування особистості в цілому. Для корекції даних проявів була розроблена корекційна програма на основі роботи білоруських фахівців [4, с. 69-78], основною ціллю якої є зниження рівня агресивної поведінки підлітків, формування вміння контролювати свою поведінку та адекватно реагувати на прояви поведінки інших дітей, аналізувати власні вчинки, розвинути навички емпатії, що призведе до зниження проявів акцентуації характеру та включенню більш адаптивних варіантів захисних механізмів та копінг-стратегій.

Література

1. Фрейджер Р., Фейдимен Д. Личность: теория, эксперименты, упражнения. – СПб.: ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2002. – 864с.
2. Дем'яненко Б.Т. Механізми психологічного захисту та копінг-стратегії в теорії і практиці корекційної та психотерапевтичної допомоги // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова - №19 корекційна педагогіка та спеціальна психологія / Зб. наукових праць. – К.; НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2013. - №24.
3. **Детская психиатрия: Учебник** / Под ред. Э.Г. Эйдемиллера. – СПб.: Питер, 2005. – 118с.
4. **Слепович Е.С., Поляков А.М.** Работа с детьми с интеллектуальной недостаточностью. Практика специальной психологии. – СПб.: Речь, 2008. – 247с.
5. **Никольская И.М., Грановская Р.М.** Психологическая защита у детей. – СПб.: Речь, 2000. – 507с.

References

1. **Frager R. and Fadiman J.** Personality: Theory, Experiments, Practice. – St. Petersburg: PRAIM-EVROZNAK, 2002. – 864p.
2. **Demyanenko B.T.** Mechanisms of Psychological Defense and Coping Strategy: Theory and Practice of Correctional and Psychotherapeutic Assistance // Scientific Journal of the National Pedagogical Dragomanov University – #19 Correctional Pedagogy and Special Needs Psychology / Collection of scientific papers. – Kyiv; National Pedagogical Dragomanov University, 2013. – #24.
3. **Child Psychiatry: Course Book** / Ed. E.G. Eidemiller. – St. Petersburg: Piter, 2005. – 118p.
4. **Slepovych E.S. and Polyakov A.M.** Working with Children with Intellectual Disorders. Practice of Special Needs Psychology. – St. Petersburg: Rech, 2008. – 247p.
5. **Nikolskaya I.M. and Granovskaya R.M.** Psychological Defense of Children. – St. Petersburg: Rech, 2000. – 507p.

Дем'яненко Б.Т., Гуріна Ю.В. Вивчення механізмів психологічного захисту і копінг-стратегій у підлітків з розумовою відсталістю.

У статті розглядається роль вивчення механізмів психологічного захисту і копінг-стратегій, формування особливостей характеру і особистості, в нормі і при психо-логічній та психо-патологічній проблемах. Аналізується

формування адаптивних механізмів захисту в рамках онто-генетичного розвитку дитини та підлітка. Увага акцентується на тому, що на певному етапі розвитку клінічної та спеціальної психології узагальнюються поняття механізмів психологічного захисту і копінг-стратегій в концепції динамізмів (Г.С. Салліван). Відзначається зв'язок між біполярністю механізмів психологічного захисту і копінг-стратегій, що є предикторами ефективності корекційної та психотерапевтичної допомоги. Дослідження показали, що у підлітків з розумовою відсталістю домінують примітивні механізми захисту та непродуктивні копінг-стратегії, що є причиною їхньої соціально-психологічної дезадаптації. У контрольній групі у підлітків загальноосвітньої школи домінуючими були компенсація, раціоналізація. Проведені психо-корекційні заходи сприяли поліпшенню емоційного стану підлітків в основній і контрольній групах, що корелювало до домінування зрілих механізмів захисту та продуктивних копінг-стратегій.

Ключові слова: механізми психологічного захисту, копінг-стратегії, підлітки з розумовою відсталістю, емоційні і поведінкові проблеми, комплексна медико-психолого-педагогічна корекція.

Дем'яненко Б.Т., Гурина Ю.В. Изучение механизмов психологической защиты и копинг-стратегий у подростков с умственной отсталостью.

В статье рассматривается роль изучения механизмов психологической защиты и копинг-стратегий, формирование особенностей характера и личности в норме и при психо-логической и психо-патологических проблемах. Анализируется формирование адаптивных механизмов защиты в рамках онто-генетического развития ребенка и подростка. Акцентируется внимание на том, что на определенном этапе развития клинической и специальной психологии обобщается понятие механизмов психологической защиты и копинг-стратегий в концепции динамизмов (Г.С. Салливан). Отмечается связь между bipolarностью механизмов психологической защиты и копинг-стратегий, которые являются предикторами эффективности коррекционной и психотерапевтической помощи. Исследования показали, что у подростков с умственной отсталостью доминируют примитивные механизмы защиты и непродуктивные копинг-стратегии, что является причиной их социально-психологической дезадаптации. В контрольной группе у подростков общеобразовательной школы доминирующими были компенсация, рационализация. Проведенные психо-коррекционные мероприятия способствовали улучшению эмоционального состояния подростков в основной и контрольной группах, что коррелировало к доминированию зрелых механизмов защиты и продуктивных копинг-стратегий.

Ключевые слова: механизмы психологической защиты, копинг-стратегии, подростки с умственной отсталостью, эмоциональные и поведенческие проблемы, комплексная медико-психолого-педагогическая коррекция.

Demyanenko B.T., Gurina Y.V.. Study of psychological defense mechanisms and coping strategies of adolescents with intellectual disabilities.

This article examines the role of the study of psychological defense mechanisms and coping strategies and character and personality formation under the conditions of mental health as well as of psycho-logical and psycho-pathological problems. The formation of adaptive defense mechanisms during the onto-genetic development of a child and adolescent is analyzed. Attention is paid to the fact that, at a certain stage of development of clinical and special psychology, the notion of psychology defense mechanisms and coping strategies are generalized in dynamism concept (G.S. Sullivan). The connection between bipolarity of psychological defense mechanisms and coping strategies is stated. They are predictors of effectiveness of the correctional and psychotherapeutic assistance. Research indicates that primitive defense mechanisms and non-productive coping strategies dominate in adolescents with intellectual disabilities, which is the cause of their social and psychological disadaptation. Compensation and rationalization was observed as dominant in the control group of adolescents of secondary school. The performed psycho-correctional activities improved the emotional state of adolescents in the main and control groups and made the mature defense mechanisms and productive coping strategies to be dominant.

Keywords: psychological defense mechanisms, coping strategies, adolescents with intellectual disabilities, emotional and behavioral problems, complex medical, psychological and pedagogical correction.

Стаття надійшла до редакції 22.10.2014

Статтю прийнято до друку 29.10.2014

Рецензент д.психол.н., проф.Синьова Є.П.

УДК: 376.06

ДО ПИТАННЯ ПРО ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ТА ПСИХОПАТОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ У ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ

Дем'яненко Б.Т.

кандидат медичних наук, доцент

В сучасних теоріях особистості та психотерапії існують різні оцінки ролі психодинамічних, соціодинамічних та екзистенційнодинамічних факторів в розвитку особистості та формуванні психологічних і психопатологічних проблем. Вивчення цих факторів зумовлює специфіку психодіагностичного процесу і обрання напрямку та техніки психологічної допомоги.